

Αικατερίνη ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ

Το πολίτευμα των Κρητών στην ελληνιστική Αίγυπτο

Η μελέτη αυτή έχει ως αντικείμενο το πολίτευμα των Κρητών στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο*. Στις ενότητες που ακολουθούν εξετάζονται το ιστορικό πλαίσιο και οι προϋποθέσεις σχηματισμού του, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του, τα μέλη του, το οργανωτικό και δεσμικό του πλαίσιο και, τέλος, οι σκοποί τους οποίους εξυπηρετούσε η ύπαρξή του. Η ερευνητική προσέγγιση του προβλήματος επιχειρείται μέσω της αναθεώρησης και κριτικής επανεξέτασης των σχετικών πηγών, εν όψει των τελευταίων πορισμάτων της σύγχρονης έρευνας.

Ι. Το ιστορικό πλαίσιο

Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνιστικής εποχής είναι η αυξημένη κινητικότητα του πληθυσμού. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται ως το αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, και κυρίως της ενοποίησης τεράστιων εκτάσεων κάτω από κοινή πολιτική εξουσία και της δημιουργίας ενός ενιαίου οικονομικού χώρου, μέσα στον οποίο ήταν ελεύθερη η διακίνηση ανθρώπων, αγαθών και ιδεών. Οργανωμένες ομά-

* Από τη δέση αυτή ευχαριστώ θερμά την κυρία Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις και υποδείξεις.

δες ή μεμονωμένα άτομα, όπως μέλη πρεσβειών, μισθοφόροι, καλλιτέχνες, ηθοποιοί, επαγγελματίες, τεχνίτες, μουσικοί, δάσκαλοι, φιλόσοφοι, αθλητές, έμποροι βρίσκονταν σε διαρκή κίνηση, μεταφέροντας από τόπο σε τόπο αγαθά και πολιτισμικά στοιχεία¹.

Οι Κρήτες ακολούθησαν το μεταναστευτικό ρεύμα της εποχής. Όπως προκύπτει από πολυάριθμες μαρτυρίες, φιλολογικές, επιγραφικές και παπυρικές πηγές, ο αριθμός των Κρητών, που απασχολούνταν ως μισθοφόροι στους στρατούς των μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων, αλλά και άλλων μικρών και μεγάλων δυνάμεων, ήταν αξιοσημείωτα υψηλός². Η αθρόα μετεγκατάσταση Κρητών σε περιοχές εκτός Κρήτης προκύπτει και από σημαντικό αριθμό μαρτυριών για την τέλεση μεικτών γάμων, όπου ο ένας εκ των δύο συζύγων είχε κρητική καταγωγή, αλλά και επιτύμβιων επιγραφών με ονόματα γυναικών από την Κρήτη³.

Στα αίτια εκπατρισμού των Κρητών κατά την ελληνιστική εποχή, πέραν όλων των προαναφερόμενων παραγόντων, έρχονται να προστεθούν η δημογραφική αύξηση, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που είχαν σωρευτεί στις κοινωνίες των κρητικών πόλεων, ενδοκρητικές συγκρούσεις και ανταγωνισμοί, η πολεμική παιδεία των Κρητών και τα ιδανικά της αριστοκρατικής κοινωνίας⁴. Στους παράγοντες εκπατρισμού θα πρέπει προσέτι να υπολογίσει κανείς και τις ακούσιες μετακινήσεις που συνέβαιναν πολύ συχνά σε περιόδους πολεμικών συγκρούσεων και εμφυλίων συρράξεων, οπότε στις υπάρχουσες εσωτερικές αιτίες φυγής προστίθενται και οι εξωτερικές προκλήσεις.

Στην Αίγυπτο ειδικότερα, η ύπαρξη ικανού αριθμού Κρητών μισθοφόρων συναρτάται με την πολιτική των Πτολεμαίων να διατηρήσουν τον έλεγχο των κτήσεων και των περιοχών που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής τους, έξω από την Αίγυπτο, όπως ήταν η περιοχή της Κοίλης Συρίας, της Κύπρου, των ακτών της Μικράς Ασίας και των νησιών του Αι-

1. Για τις γενικότερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί κατά την ελληνιστική εποχή βλ. Rostovtseff 1941, Walbank 1993, Gehrke 2000, Will 2003, Heinen 2003.

2. Βλ. σχετικά Launey 1987, 248 κ.ε., 1152-1160 (και Nachträgen Launey 1987, II, xii-xiii). Βλ. επίσης Willetts 1955, 241 κ.ε., και κυρίως 246 σημ. 7, Petropoulou 1985, 15-34 και 204 Anhang Nr. 8, Chaniotis 1996, 25 κ.ε., Chaniotis 2002, 99-113, Chaniotis 2004, 481-500, Chaniotis 2005, 78 κ.ε., La'da 2002, 128-134, Chaniotis 2006, 98-103 (non vidi).

3. Chaniotis 1996, 26, 27 με σημ. 117 και 118, Chaniotis 2002, 110 – 112, Chaniotis 2004, 487-488, Chaniotis 2005, 104-106, 251. Σχετικά με τους μεικτούς γάμους στην ελληνιστική Αίγυπτο βλ. επίσης Βελισσαροπούλου 1981, 32-36, Méléze-Modrzejewski 1984, 353-376.

4. Chaniotis 1996, 18 κ.ε., Chaniotis 1999, 182-6, 210-211, Chaniotis 2005, σ. 80 κ.ε., κυρίως 81, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

γαίου, αλλά και να αποτρέψουν τυχόν επιθέσεις εναντίον της Αιγύπτου⁵. Προς το σκοπό αυτό ενθάρρυναν την προσέλευση ξένων μισθοφόρων, αποβλέποντας στο να δημιουργήσουν μια δεξαμενή στρατεύσιμων ανδρών στην ίδια τους τη χώρα από την οποία μπορούσαν να αντλούν δυνάμεις σε περίπτωση κινητοποιήσεως⁶. Οι πλούσιες μαρτυρίες που διαθέτουμε δείχνουν με σαφήνεια τη μεγάλη εισροή ξένων από διάφορες εθνότητες στην Αίγυπτο, κυρίως κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια της πτολεμαϊκής κυριαρχίας⁷.

Από τις σχετικές μαρτυρίες θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε μία παπυρική πηγή, από την οποία προκύπτει ότι στην ελληνιστική Αίγυπτο δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για μόνιμη μαζική εγκατάσταση Κρητών αποίκων, οι οποίοι ήταν κατά κύριο λόγο στρατιώτες που υπηρετούσαν ως μισθοφόροι στον στρατό των Πτολεμαίων. Πρόκειται για πάπυρο από την περιοχή Φαγιούμ της Αιγύπτου, στον οποίο γίνεται αναφορά στο πολίτευμα των Κρητών [P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, I (2): no. 448 (145 π. Χ.;)]:

- Ἀρίστιππος Εὐμήλῳ χα[ί]ρειν. τῆς παρὰ Π[α]γκράτ[ους] [τοῦ πρὸς τῇ] συντάξει τῶν κατοίκων ἰππέων γεγραμμένης ἡμῖν [ἐπισ]τ[ο]λῆς [ὑπό]κειται σοι τ[ὸ] ἀντίγραφ[ον]. στοχάσαι οὖν ὅπως μ]ὴ παρεν[ο]χλήσ[ῃς] [τὸν Ἀσ]κληπιάδην εἰς τὰς ἐφοδικὰς λειτουργίας. ἔρρωσο. (ἔτους) [λ]ς Παῦνι [..]
- 5 [Πα]γκράτης Ἀριστίππῳ χαίρειν. ἥς γε[γράφ]αμ[ε]ν ἐπιστολῆς [.....]ι τῷ[ι βα]σιλικῷ γραμμ[α]τεῖ τὸ ἀντίγραφ[ο]ν ὑπο[τετά]χα[μεν] [ὅπως εἰ]δῆ[ις]. (ἔτους) λς Φαμενώθ ..
- [.....ι.] τῆς παρὰ Σώσου κ[αὶ] Ἀ[ι]γ[ύ]πτου τῶν δ[.]...[.....]ν [..... προ]χειρισθέντων ὑπὸ τ[ο]ῦ πολιτεύμα[τος] τῶν Κρητῶν
- 10 [γεγραμμένης] ἡμῖν ἐπιστολῆς ὑπὲρ τῶν τ[ῶι] Ἀσκληπιάδῃ ἀνηκόντων [ἀντίγραφον ὑ]πόκειται [ὅ]πως εἰδῆ[ις] μετακείμενον αὐ[τὸ]ν[...]
- [καὶ γένηται ἀ]κολούθως τοῖς προστεταγμένοις. [Σῶσος] καὶ Ἀ[ι]γ[ύ]πτος Παγκράτει χαίρειν. ἐπε[ὶ] προ[στέτα]κται δι' ἡμῶν [τοὺς] κατοίκους ἰππεῖς ἐφο[.....]τῶν[.]αφ[.c 17]
- 15 [ἐπ]έσταλκέ μοι Ἀπολλόδωρος [τῶ]ν πρώτ[ω]ν φίλων [ὁ ἐ]πι[στ]άτης [καὶ] γραμματεὺς τῶν κατοίκων ἰππέων ἀπὸ τῶν ἐπικεχωρημένω[ν] τῷ πολιτεύματι τῶν Κρητῶν ἀνδρῶν φ Ἀσκληπιάδην Πτολεμαίου Μακεδόνα τῶν κατὰ μερίδα ἐφόδων ἐφ' ᾧ ἔχει κλη[ρον] περὶ Κερκεοσίριν [τῆς] Πολέμωνος μερίδος (ἀρουρῶν) κδ. καλῶς οὖν ποήσε[ις]

5. Για την εξωτερική πολιτική των Πτολεμαίων βλ. Walbank 1993, 137 κ.ε., Hölbl 1994, Gehrke 2000, 282 κ.ε. Για τις εξωτερικές κτήσεις της Αιγύπτου, Bagnall 1976.

6. Petropoulou 1985, 31.

7. Heichelheim 1925. Βλ. επίσης La'da 2002.

- 20 καταχωρίσας καὶ [λαβὼ]ν αὐτὸν ἐν τῇ πέμπτῃ ἰπ(παρχίαι) τῶν (ἐκατο-
νταούρων) καὶ τῶ[ι]
Ἀπολλοδώρῳ προ[σανε]νέ[γ]κας. ὑποτετάχ[α]μεν δὲ κα[ι] τὴν εἰκόνα αὐ[τοῦ]
καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ὄνομα.
ἐστὶν δὲ ὥς (ἐτῶν) κβ βραχὺς μελίχρ(ως) κλαστὸς [.c 20]
υἱὸς Πτολεμαῖος μηνῶν πέντε [?]
On the verso
- 25 Εὐμήλῳι.

II. Τα πολιτεύματα στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο

Η μαρτυρία για το κρητικό πολίτευμα δεν είναι η μοναδική που διαθέτουμε σχετικά με την ύπαρξη πολιτευμάτων στην Αίγυπτο. Από επιγραφικές πηγές και παπυρικές μαρτυρίες συνάγεται ότι στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο οι Έλληνες και οι άλλοι ξένοι κάτοικοι, παράλληλα με τη χρησιμοποίηση ενός εθνικού, σχημάτιζαν πολιτεύματα, είδος σωματείων με εθνικές βάσεις. Από αυτά γνωρίζουμε, εκτός από το πολίτευμα των Κρητών, έξι ακόμη πολιτεύματα: το βοιωτικό⁸, το φρυγικό⁹, της Κιλικίας¹⁰, της Λυκίας¹¹, των Ιδουμαίων¹², το ιουδαϊκό¹³(;).

Για το ακριβές περιεχόμενο του όρου πολίτευμα στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της πτολεμαϊκής Αιγύπτου έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις στο πλαίσιο σχετικών μελετών¹⁴. Ο Kasher, στη μελέτη του για το καθεστώς των Ιουδαίων στην Αίγυπτο, χαρακτηρίζει τα πολιτεύματα ως «independent politically units, civil or military, mainly of the polis or politeuma type» και επισημαίνει ότι «legally and politically the members of these units were considered citizens (πολίται), and as such enjoyed some juridical independence that amounted to the right “to live according to ancestral laws”»¹⁵. Στο σημείο αυτό ο

8. SB 2.6664=SEG 2.871 (163-145 π. X.).

9. SB 5.7875=OGIS 658 (3^{ος} ή 2^{ος} αι. π. X.).

10. SB 4.7270=SEG 8.573 (3^{ος} ή 2^{ος} αι. π. X.).

11. SB 3.6025=SEG 2.848=SB 5.8757 (improved text) (120 μ. X.).

12. OGIS 737=SB 5.8929 (112-111 π. X.).

13. Βλ. σχετικά Ziebarth 1952, 1401-1402, Tcherikover - Fuks 1957, 6 κ.ε., Βελισσαροπούλου 1981, 21, 26 κ.ε., Zuckerman 1985-1988, 171-185, Lüderitz 1994, 204 κ.ε. (αναφορά σε πηγές και βιβλιογραφία), Kuhs 1996 (κυρίως σελίδες 5-14, όπου επιχειρείται κριτική επισκόπηση των απόψεων σχετικά με τον όρο πολιτεύματα στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο), Honigman 2003, 61-102 (αναφορά σε πηγές και βιβλιογραφία).

14. Ruppel 1927, 268-312, 433-454 και Launey 1987, 1064-1084. Βλ. και Thompson Crawford 1984, 1069-1075, Zuckerman 1985-1988, 171-185, Lüderitz 1994, 183-225, Honigman 2003, 61-102.

15. Kasher 1985, 30.

Kasher ακολουθεί κατά κάποιον τρόπο την άποψη που είχε διατυπώσει αρχικά ο Perdrizet¹⁶ στη μελέτη του για το πολίτευμα των Καυνίων στη Σιδώνα¹⁷. Διακρίνοντας τον όρο πολίτευμα από τον όρο κοινόν, ο Perdrizet παρατηρεί: «Le κοινόν est une association religieuse formée d'étrangers, qui n'ont rien à voir dans les affaires de la cité, n'ayant point l'isonomie. Le πολίτευμα est formé aussi de gens de sang étranger, mais isonomes, c'est-à-dire citoyens, πολῖται¹⁸». Η άποψη ότι ο όρος πολῖται σήμαινε στις σχετικές πηγές τα μέλη ενός πολιτεύματος υιοθετήθηκε από μια κάπως πιο διαφοροποιημένη οπτική από τον Kasher, ο οποίος δέχεται ότι η συμμετοχή στο πολίτευμα αντιστοιχούσε προς τη συμμετοχή του πολίτη στην πολιτική κοινωνία, την πόλιν. Η ερμηνεία αυτή αμφισβητήθηκε από άλλους μελετητές οι οποίοι θεωρούν ότι ο όρος πολῖται στην επιγραφική μαρτυρία της Σιδώνας αναφέρεται στην κοινή ιδιότητα των ατόμων, στα οποία απευθύνεται ο χαρακτηρισμός αυτός, ως πολιτών στην πόλη καταγωγής τους, την Καύνο¹⁹. Το πρόβλημα ωστόσο της σημασίας του όρου πολῖται στη συγκεκριμένη επιγραφική μαρτυρία παραμένει ανοικτό²⁰, καθώς δεν μπορεί εύκολα να αποκλείσει κανείς το ενδεχόμενο ο όρος πολίτης, ο οποίος de jure αναφέρεται σε αυτούς που

16. Perdrizet 1899, 42-48.

17. Perdrizet 1899, 42-48=OGIS 592=Macridy 1904, 549A (πρώιμος 2^{ος} αιώνας π. Χ.): Καυνίων τὸ πολίτευμα Ἰπ[.....] καὶ Ἀπολλωνίδην Ἑρμα[γόρα], Ζήνωνα Ζήνωνος, [.....], Ἰσίδωρον Ἀδ[.....], Ἑρμώνακτα Ἀρτεμιδ[ώρου], τοὺς αὐτῶν [πο]λίτ[ας]. Βλ. σχετικά Perdrizet 1899, 42-48, Launey 1987, 1081-1084, Lüderitz 1994, 193 κ.ε., 203, Honigman 2003, 61 κ.ε.

18. Perdrizet 1899, 47.

19. Zuckerman 1985-1988, 175 σημ. 6: «Contrary to ethnic *politeumata* which we will encounter in Egypt, each of the Sidonian associations was established by soldiers from one single *polis*, and in calling the deceased τοὺς αὐτῶν πολίτας or τὸν αὐτῶν πολίτην the surviving members were evidently referring to their common citizenship of the city of origin; ...Kasher without considering this interpretation, takes the epitaph's wording for an indication that *polites* was the "legal and political" status of a member of any politeuma (p. 30) and does not hesitate to apply his conclusion to the situation in Alexandria...». Βλ. επίσης Launey 1987, 1081-1084 και Lüderitz 1994, 193 κ.ε., 202 κ.ε. Ο Lüderitz 1994, 194 ισχυρίζεται ότι ο πληθυντικός αὐτῶν και ἐαυτῶν αναφέρεται «to the communities of citizens from Caunus and Termessus...» και όχι «to the respective politeumata as institutions». Κατά συνέπεια, «the deceased were 'their fellow-citizens' (of the other citizens living in Sidon and belonging to the politeuma) and not 'its citizens' (of the politeuma)».

20. Πρβλ. τον προβληματισμό που αναπτύσσει η Honigman 2003, 93 κ.ε., σχετικά με το θέμα αυτό, με αφετηρία τις παπυρικές πηγές που μαρτυρούν την ύπαρξη πολιτεύματος των Ιουδαίων στην Ηρακλεόπολη. Πρβλ. επίσης Pucci Ben Zeev 2003, 10 κ. ε.

αποτελούν μέλη της πολιάδας κοινότητας, να χρησιμοποιείται πλέον εθιμικά για να χαρακτηρίσει τα μέλη ενός πολιτεύματος, που είχε οργανωθεί με πρότυπο τις δομές και την οργάνωση της πόλης κράτους²¹.

Ασκώντας κριτική στις απόψεις των Perdrizet και Kashner, ο Zuckerman αμφισβητεί την πολιτική διάσταση της έννοιας του πολιτεύματος στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο²². Θεωρώντας τα πολιτεύματα ως είδος σωματείων με εθνικές βάσεις που σχημάτιζαν οι Έλληνες και οι άλλοι ξένοι κάτοικοι της Αιγύπτου, ο Zuckerman επισημαίνει ότι οι πηγές δεν παρέχουν σαφείς ενδείξεις ότι τα πολιτεύματα απολάμβαναν ένα ιδιαίτερο προνομιακό καθεστώς συγκριτικά με άλλες ενώσεις ή ότι είχαν συσταθεί με βασιλική έγκριση-άδεια. Ακόμα, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι τα πολιτεύματα διέδεταν νομική εξουσία έναντι των μελών τους ή ότι εξασφάλιζαν σε αυτά ορισμένα προνόμια ή δικαιώματα που απολάμβαναν οι πολίτες μιας τυπικής πόλης κράτους²³. Υπό αυτό το πρίσμα, ο Zuckerman αποδίδει το χαρακτηρισμό των ενώσεων αυτών με τον δημοσίου δικαίου όρο *πολίτευμα* από ορισμένους μελετητές στο χώρο των ιστοριογραφικών παραδόσεων, οι οποίες δεν τεκμηριώνονται από τις πηγές²⁴.

Στη μελέτη της για το *πολίτευμα* των Ιδουμαίων στη Μέμφιδα η Thompson Crawford επανέρχεται στο θέμα των *πολιτευμάτων* στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο²⁵. Τα *πολιτεύματα*, σύμφωνα με την Thompson Crawford, ήταν ενώσεις ξένων στρατιωτών, που συνέβαλλαν στη διαμόρφωση κοινής ταυτότητας στα μέλη τους, η οποία στηριζόταν στην κοινή εθνική τους προέλευση, και τους εξασφάλιζαν μέσω κοινών δρησκευτικών τελετών και λατρευτικών πρακτικών τις προϋποθέσεις για μια συνεκτική κοινωνική ζωή στο νέο χώρο εγκατάστασής τους²⁶.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται η ερμηνεία του πολιτεύματος που δίνει ο Lüderitz σε σχετική μελέτη για το χαρακτήρα των κοινοτήτων των Ιουδαίων της Διασποράς²⁷. Επιχειρώντας να δώσει απάντηση στο ερώτημα «τι είναι *πολίτευμα*», διακρίνει δύο βασικές ερμηνευτικές εκδοχές

21. Η επίδραση της πόλης – κράτους στο σχηματισμό και την οργάνωση των *πολιτευμάτων* και των ποικίλων μορφών *συσσωματώσεων* κατά την ελληνιστική εποχή είναι γεγονός αναμφισβήτητο: Βελισσαροπούλου 1981, 16.

22. Zuckerman 1985-1988, 174: «Misled by the word's other uses, scholars did not hesitate to interpret these *politeumata* as political formations. And yet this view finds no support in the sources. It turns out that the *politeumata*-associations were not all "political"».

23. Zuckerman 1985-1988, 177-178.

24. Zuckerman 1985-1988, 180 με σημ. 23, 24, 25.

25. Thompson Crawford 1984, 1069-1075.

26. Thompson Crawford 1984, 1072 κ.ε.

27. Lüderitz 1994, 183-225.

του όρου: η πρώτη θεωρεί το πολίτευμα ως τεχνικό όρο, που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μια ομάδα ανθρώπων που ήταν φορέας πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο μιας ελληνική πόλης κράτους (πολίτευμα «as a body with political power within a Greek polis»)²⁸. Σύμφωνα με τη δεύτερη ερμηνευτική άποψη ο όρος πολίτευμα αναφέρεται σε ποικίλες μορφές ομαδοποιήσεων, συλλόγους, ενώσεις, λατρευτικούς διάσους, σωματεία με εθνικές βάσεις²⁹.

Σύντομη, κριτική επισκόπηση όλων των παραπάνω απόψεων για το ακριβές περιεχόμενο του όρου πολιτεύματα στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο, επιχειρεί η Honigman στη μελέτη της με τίτλο «Politeumata and Ethnicity in Ptolemaic Egypt»³⁰. Η Honigman³¹ υιοθετεί την άποψη που έχουν διατυπώσει προηγούμενοι ερευνητές σχετικά με την στρατιωτική προέλευση των πολιτευμάτων της πτολεμαϊκής Αιγύπτου –προέλευση η οποία συνυπήρχε με το στοιχείο της κοινής καταγωγής και της κοινότητας των συμφερόντων– και την τεκμηριώνει πληρέστερα προσκομίζοντας νέα στοιχεία από παπυρικές πηγές που μαρτυρούν την ύπαρξη πολιτεύματος των Ιουδαίων στην Ηρακλεόπολη κατά την εποχή του Πτολεμαίου Η΄ Ευεργέτου Β΄³². Τα νέα αυτά στοιχεία έρχονται να ενισχύσουν την άποψη που είχε διατυπώσει αρχικά ο Launey³³, σύμφωνα με την οποία τα πολιτεύματα εμφανίστηκαν μόλις κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πτολεμαίου του ΣΤ΄ του Φιλομήτορος (180-145 π.Χ.), προκειμένου να διευκολύνουν την προσαρμογή των ξένων μισθοφόρων στις νέες συνθήκες ζωής³⁴. Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Αιγύπτου, τα στρατιωτικά πολιτεύματα έπαυσαν να υπάρχουν, αν και ο όρος επιβίωσε ως προσδιοριστικός όρος ενώσεων με δρησκευτικό κατά κύριο λόγο χαρακτήρα³⁵.

Η μαρτυρία για το κρητικό πολίτευμα ειδικότερα, που αποτελεί θέμα

28. Lüderitz 1994, 185-188.

29. Lüderitz 1994, 189-204. Ο Lüderitz (1994, 189) κάνει διάκριση μεταξύ «festival associations of women, a cult society, a club of soldiers, associations of citizens from the same city living abroad, and ethnic communities».

30. Honigman 2003, 61-102.

31. Η Honigman 2003, 62 κ. ε. ακολουθεί τις απόψεις που έχουν διατυπώσει, κατά κύριο λόγο, οι Zuckerman 1985-1988, 175-178 και Thompson Crawford 1984, 1069-1075, και σε μικρότερο βαθμό οι Launey 1987, 1064-1084 και Lüderitz 1994, 183-225.

32. Cowey – Maresch 2001. Οι σχετικές παπυρικές πηγές παρέχουν πληροφορίες αναφορικά με τις διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες των πολιταρχών και των αρχόντων του πολιτεύματος των Ιουδαίων στην Ηρακλεόπολη επί της βασιλείας του Πτολεμαίου Η΄ του Ευεργέτου Β΄. Βλ. σχετικά Honigman 2003.

33. Launey 1987, 1077.

34. Honigman 2003, 67 με σημ. 26.

35. Honigman 2003, 67 με σημ. 27.

εξέτασης της παρούσης μελέτης, συνάδει με την άποψη περί του στρατιωτικού χαρακτήρα των πολιτευμάτων, δεδομένου ότι το πολίτευμα των Κρητών συνδέεται με το στρατιωτικό σώμα τῶν κατοίκων ἰππέων που στάθμευε στην περιοχή της Αρσινόης, στο χωριό που είναι γνωστό με το όνομα *Κερκεοσίρις*.

III. Το πολίτευμα των Κρητών

Η υπό συζήτηση παπυρική μαρτυρία πραγματεύεται τη μετακίνηση του Ασκληπιάδη του Μακεδόνα, γιου του Πτολεμαίου, από το σώμα τῶν κατὰ μερίδα ἐφόδων στο σώμα τῶν κατοίκων ἰππέων. Η διαδικασία της μετακίνησης είναι περίπλοκη και δύσκολα μπορεί κανείς να την ανασυνθέσει με ακρίβεια, δεδομένου ότι σημαντικός αριθμός λεπτομερειών μας διαφεύγει εξαιτίας της αποσπασματικής μορφής της σχετικής πηγής.

Ο Αρίστιππος, τοπογραμματούχος, σύμφωνα με τους εκδότες της πηγής, απευθύνει επιστολή στον Εύμελο, κωμογραμματέα της Κερκεοσίρης, με την επισήμανση ότι δεν θα πρέπει στο εξής να επιφορτίζει τον Ασκληπιάδη με τὰς ἐφοδικὰς λειτουργίας³⁶. Στην επιστολή του ο Αρίστιππος παραθέτει το κείμενο επιστολής που είχε λάβει από τον Παγκράτη, υπεύθυνο για την παραχώρηση γης στους κατοίκους ἰππεῖς (ὁ πρὸς τῇ συντάξει τῶν κατοίκων ἰππέων). Ο Παγκράτης, διαβιβάζει κατ' ουσίαν στον Αρίστιππο αντίγραφο της επιστολής, που ο ίδιος, στο πλαίσιο των καθηκόντων του, είχε αποστείλει στο βασιλικό γραμματέα, επισυνάπτοντας σε αυτήν αντίγραφο μιας ακόμη επιστολής, που του είχαν απευθύνει ο Σώσος και ο Αίγυπτος, αξιωματούχοι εκλεγμένοι από το πολίτευμα των Κρητών³⁷. Οι αξιωματούχοι του κρητικού πολιτεύματος με τη συγκεκριμένη επιστολή ζητούν από τον Παγκράτη την ένταξη του Ακκληπιάδη, τον οποίο είχε παραπέμψει σε αυτούς ο Απολλόδωρος, επιστάτης και γραμματεὺς τῶν κατοίκων ἰππέων, στο σώμα τῶν κατοίκων ἰππέων, και συγκεκριμένα στην πέμπτη ιππαρχία των ἑκατονταρούρων. Στην ίδια επιστολή αναφέρεται ότι ο Ασκληπιάδης έχει στην κατοχή του κλήρο γης έκτασης είκοσι τεσσάρων αρουρών³⁸ στη μερίδα του

36. P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, I (2): no. 448, στ. 3-4: στοχάσαι οὖν ὅπως μὴ παρεν[ο]χλήσ[ης] | [τὸν] Ἀσκληπιάδην εἰς τὰς ἐφοδικὰς λειτουργίας. Για το σώμα τῶν ἐφόδων στην ελληνιστική Αίγυπτο και τα καθήκοντά τους βλ. Grenfell – Hunt – Smyly 1902 (ad P. Tebt. 32) και Clarysse – Thompson 2006, 167 κ.ε.

37. P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, I (2): no. 448, στ. 9: [προ]χειρισθέντων ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος τῶν Κρητῶν.

38. P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, I (2): no. 448, στ. 18-19: ἐφ' ᾧ ἔχει κλή[ρον] | περὶ Κερκεοσίριν [τῆς] Πολέμωνος μερίδος (ἀρουρῶν) κδ. Βλ. σχετικά

Πολέμωνος³⁹ και παρατίθεται περιγραφή των φυσικών του χαρακτηριστικών⁴⁰.

Έχει υποστηριχθεί, με βάση τις χρονολογικές ενδείξεις της παπυρικής πηγής, ότι η μετακίνηση του Ασκληπιάδη από το σώμα τῶν κατὰ μερίδα ἐφόδων στο σώμα τῶν κατοίκων ἱππέων, η οποία προκάλεσε και την ανταλλαγή των ανωτέρω επιστολών⁴¹, τοποθετείται χρονικά, γύρω στο 145 π. Χ., επί της βασιλείας του Πτολεμαίου του ΣΤ΄ του Φιλομήτορος, και συνδέεται με την ανάγκη για κινητοποίηση εφεδρικών στρατευμάτων⁴², εξαιτίας των επιχειρήσεων που ο βασιλιάς διεξήγαγε στη Συρία, με απώτερο σκοπό την ένταξη της Συρίας στη σφαίρα της πολιτικής του⁴³. Η άποψη αυτή ωστόσο δεν είναι εύκολο να επιβεβαιωθεί, καθώς δεν υπάρχουν επαρκείς μαρτυρίες για την περαιτέρω δράση του Ασκληπιάδη, μετά τη μετακίνησή του στο σώμα τῶν κατοίκων ἱππέων. Είναι λογικό να σκεφθεί κανείς ότι ο θάνατος του Πτολεμαίου του ΣΤ΄ του Φιλομήτορος το 146 π. Χ. κατά τη διάρκεια ενός κατά τα άλλα

Grenfell – Hunt – Smyly 1902 (ad P. Tebt. 32), 126-127: «ἔχει: the possession of 24 arourae at Kerkeosiris by Asklepiades seems to have been a condition of his promotion to the rank of catoecus. 24 arourae was the ordinary allowance of an ephodus at the village...., but though he was enrolled among the ἑκατοντάρουροι (l. 20), Asklepiades' κλῆρος at Kerkeosiris remained 24 arourae...». Πρβλ. Heichelheim 1925, 9 σημ. 4: «...Wilcken scheint Chr. I 448 Einl. ἐφ' ᾧ ἔχει mit "unter der Voraussetzung, daß er...erhält" übersetzen zu wollen. Dann wäre aber m. E. ἐφ' ᾧ σχεῖν zu erwarten». Πρβλ. επίσης Launey 1987, 1070: «Il semble que la promotion d' Asklepiadès au rang de cavalier catèque hékatontaroure n' ait pas entraîné, même ultérieurement, l' octroi d' une tenure correspondante, puisqu' à plus de 50 ans il continue à conserver de lot de 24 aroures que lui avait assuré sa fonction d' éphode». Για την έκταση του κλήρου γης των ἐφόδων βλ. και Clarysse – Thompson 2006, 177: «the standard *ephodikos klēros* stood at 24 arouras». Για την έκταση του κλήρου γης των κατοίκων ἱππέων βλ. και Kramer 1991, 79 κ. ε.

39. Για τον όρο *μερίς* βλ. Clarysse – Thompson 2006, 5, 116-117.

40. Πρβλ. Thompson 2001, 304 κ.ε.: «From around the mid-third century B.C. the record of an official ruling requires and lays down a standardized Greek form of description to be used in legal contracts...» και 305 (με σημ. 19): «A detailed personal description was required by the state of which *patris* (origin) formed a standard part. In civil descriptions, besides this *patris* (what we might call an "ethnic" description), an occupational category (*genos*) took the place of what for military men was the grade or *tagma* required...Yet further details might be added; a physical description was often appended – a sort of identity card with photo attached, Ptolemaic-style. We may compare, perhaps, the peasant passes of nineteenth-century Egypt, which included color, age, and an individual description».

41. Για τη σημασία των επιστολών κατά την ελληνιστική εποχή ως μέσου ελέγχου και παρουσίας των ξένων βλ. Chaniotis 2004, 493 με σημ. 44.

42. Heichelheim 1925, 10-11. Πρβλ. Launey 1987, 1069-1070.

43. Βλ. σχετικά Gehrke 2000, 187 και Hölbl 1994, 157-171, κυρίως 169-171.

νικηφόρου αγώνα εναντίον του Αλεξάνδρου Βάλα, διεκδικητή του σελευκιδικού θρόνου, κατέστησε πλέον περιττή την περαιτέρω αξιοποίηση των εφεδρικών δυνάμεων στις οποίες είχε ενταχθεί και ο Ασκληπιάδης⁴⁴.

IV. Ο χαρακτήρας του πολιτεύματος

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα της εισήγησής μας παρουσιάζει η ανάμειξη στην υπό εξέταση παπυρική μαρτυρία διαφόρων εθνοτήτων, στην προκειμένη περίπτωση Κρητών και Μακεδόνων, η οποία δημιούργησε περαιτέρω προβληματισμό σχετικά με την ταυτότητα του κρητικού πολιτεύματος και οδήγησε στη διατύπωση της άποψης περί ψευδο-εθνικού χαρακτήρα του πολιτεύματος των Κρητών⁴⁵. Υπάρχουν, ωστόσο, αρκετά στοιχεία που συνηγορούν υπέρ της αποδοχής του εθνικού χαρακτήρα των πολιτευμάτων στην ελληνιστική Αίγυπτο. Στα στοιχεία αυτά συγκαταλέγονται, πέρα από τα εθνικά και τα ονόματα των μελών των διαφόρων πολιτευμάτων, οι καθιερωμένες λατρείες που ενίσχυαν τους δεσμούς συνοχής των μελών τους⁴⁶.

Από παπυρικές μαρτυρίες του 3ου αιώνας π. Χ. συνάγεται ότι η χρησιμοποίηση ενός εθνικού αποσκοπούσε στον επίσημο προσδιορισμό της ταυτότητας ενός ατόμου σε δημόσια έγγραφα⁴⁷. Κατά κανόνα, οι Έλληνες που δεν είχαν την ιδιότητα του πολίτη μιας από τις τρεις ελληνικές πόλεις της Αιγύπτου χρησιμοποιούσαν εθνικά προερχόμενα από ονόματα ελληνικών πόλεων –όπως, για παράδειγμα, *Αθηναῖος*, *Κορίνθιος*, *Μιλήσιος*, *Κυρηναῖος*, ή ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών, όπως, για παράδειγμα, *Μακεδών*, *Κρής*, *Αρκάς* ή *Πέρσης*⁴⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αλλαγή ονόματος ή εθνικού των κατοίκων της Αιγύπτου ρυθμιζό-ταν από ειδικές διατάξεις⁴⁹. Βασιλικό διάταγμα τιμωρεί με την ποινή του θανάτου τους κατώτερους αξιωματούχους που μεταβάλλουν

44. Heichelheim 1925, 10-11.

45. Πρβλ. Heichelheim 1925, 13 κ. ε. Την άποψη αυτή ωστόσο έχει ανασκευάσει με επιχειρήματα ο Launey 1987, 1064-1066, κυρίως 1068-1072.

46. Zuckerman 1985-1988, 177 με σημ. 14, Honigman 2003, 66 με σημ. 23, 67.

47. P. Hamb. 2 168.5-10: ...οἱ μὲν] στρατιῶται ἀπογραφέσθωσαν τὰ τε ὀνόματα [αὐτῶν καὶ τὰς πατρίδας καὶ ἐξ ὧν ἂν ταγμάτων ᾧσιν | καὶ ᾧ]ς ἂν ἔχωσιν ἐπιφορὰς· οἱ δὲ πολῖται τοὺς τε πατέρας[ς] | [καὶ το]ὺς δήμους, ἂν δὲ καὶ ἐν τῷ στρατιωτικῷ ᾧσιν | [καὶ] τὰ τ]άγματα καὶ τὰς ἐπιφορὰς· οἱ δ' ἄλλοι τοὺς | πατέρας] καὶ τὰς πατρίδας καὶ ἐν ᾧ ἂν γένει ᾧσιν. Βλ. σχετικά Uebel 1968, 11-14, Thompson 2001, 304 κ. ε.

48. Thompson 2001, 306.

49. BGU 6. 1213.3 (3^{ος} αῖώνας π. Χ.). Βλ. σχετικά Heichelheim 1925, 8 με σημ. 2, Βελισσαροπούλου 1981, 26 με σημ. 7, Thompson 2001, 304 κ. ε.

αυθαίρετα τα ονόματα ή την πατρίδα ενός υπηκόου των Πτολεμαίων⁵⁰, γεγονός που καταδεικνύει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της πολιτείας στο θέμα αυτό.

Ωστόσο, όπως επισημαίνουν σύγχρονοι ερευνητές με την πάροδο του χρόνου, όταν το μεταναστευτικό ρεύμα των Μακεδόνων και των άλλων Ελλήνων μεταναστών είχε πλέον στερέψει, τα εθνικά ή άλλοι όροι που χρησιμοποιούνταν για να δηλώσουν εθνικό προσδιορισμό, όπως τα εθνικά *Μακεδών* ή *Ἕλλην*, δεν αναφέρονταν πλέον σε μια πραγματική καταγωγή και κατέληξαν να γίνουν απλός τύπος, χωρίς κανένα πραγματικό ή νομικό αντίκρισμα⁵¹. Από ένα σημείο και μετά εξυπηρετούσαν, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι μελετητές, ανάγκες διοικητικής καθαρά φύσεως⁵². Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται και στη σύνδεση του στρατεύματος. Στο αρχικό στάδιο της διαμόρφωσής του ο πτολεμαϊκός στρατός είχε οργανωθεί σε χωριστές μονάδες, οι οποίες όπως προκύπτει από τις ονομασίες τους ήταν ομάδες στρατιωτών με κοινή εθνική προέλευση⁵³. Με την πάροδο του χρόνου ωστόσο μερικά εθνικά συνδέθηκαν με μια στρατιωτική μονάδα, η οποία περιελάμβανε στρατιώτες διαφόρων εθνοτήτων, και χρησιμοποιήθηκαν ως τεχνικοί όροι στη στρατιωτική γλώσσα, για να περιγράψουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των στρατιωτικών μονάδων, σε ό,τι αφορά κυρίως τη στρατιωτική τακτική που ακολουθούσαν ή το είδος των όπλων που χρησιμοποιούσαν⁵⁴. Κάτω από αυτή την οπτική, οι εκδότες της παπυρικής πηγής διατυπώνουν την άποψη ότι ο Ασκληπιάδης ο Μακεδών, ο οποίος προσαρτάται στο πολίτευμα των Κρητών⁵⁵, «...as ἔφοδος was a “Macedonian”, ...on becoming a *κάτοικος ἱππεύς* assumed the nationality of a Cretan»⁵⁶.

50. BGU 6. 1250 (2^{ος} αιώνας π. Χ.). Βλ. σχετικά Heichelheim 1925, 12 με σημ. 7, Goudriaan 1988, 15-16, Βελισσαροπούλου 1981, 26 με σημ. 8.

51. Oates 1963, 68, Modrzejewski 1966, 148, Βελισσαροπούλου 1981, 26 με σημ. 6, Kramer 1991, 69.

52. Η μεταβλητότητα των εθνικών προσδιοριστικών συναρτάται, σύμφωνα με την άποψη αυτή, με την προσπάθεια να προσδιοριστεί στις πηγές η ταυτότητα στρατιωτών που μετακινούνταν από τη μια στρατιωτική μονάδα στην άλλη: Heichelheim 1925, 12, Kasher 1985, 36-37, Goudriaan 1988, 14 κ.ε., 15 σημ. 5: «...Joining the army could entail a change of one's Heimatsvermerk...», Kramer 1991, 69.

53. Thompson 2001, 306.

54. Lesquier 1911, 88 κ.ε., 296 κ.ε., Kasher 1985, 36-37, Launey 1987, 321, 330, 360 κ.ε., Goudriaan 1988, 15, Thompson 2001, 306.

55. P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, 1 (2): no. 448 στ. 16-18: ἀπὸ τῶν ἐπικεχωρημένω[ν] τῷ πολίτευματι τῶν Κρητῶν ἀνδρῶν φ' Ασκληπιάδην Πτολεμαίου Μακεδόνα τῶν κατὰ μερίδων ἐφόδων...

56. P. Tebt. 32 edd. Grenfell – Hunt – Smyly 1902, 126. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και οι απόψεις των Heichelheim 1925, 11 κ.ε., Goudriaan 1988, 15 με σημ. 5, Thompson 2001, 318 με σημ. 23.

Δεν υπάρχουν, ωστόσο, ενδείξεις ότι η ένταξη του Ασκληπιάδη στο πολίτευμα των Κρητών συνοδεύτηκε από αλλαγή του εθνικού προσδιοριστικού, και, κατ' επέκταση, της ιθαγένειάς του⁵⁷. Εξάλλου, δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη χρονική περίοδο στην οποία τοποθετείται η διαμόρφωση στον πτολεμαϊκό στρατό μονάδων από στρατιώτες με διαφορετική εθνική καταγωγή⁵⁸. Θα πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η μόνη άμεση μαρτυρία που έχουμε από την πτολεμαϊκή περίοδο για ένωση στρατιωτών χωρίς αναφορά στην καταγωγή τους αφορά το πολίτευμα τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φερομένων στρατιωτῶν, που δεν έχει εθνικό χαρακτήρα αλλά στρατιωτικό⁵⁹. Αν και οι εθνικές βάσεις του κρητικού πολιτεύματος δεν θα πρέπει να αμφισβητούνται, καθώς τον κύριο πυρήνα του πολιτεύματος αποτελούσαν, από ό,τι φαίνεται, Κρήτες μισθοφόροι, και μάλιστα τοξότες⁶⁰, ελαφρά και ευκίνητη δύναμη, προβληματισμό εξακολουθεί να προκαλεί ο προσδιοριστικός όρος οἱ ἐπικεχωρημένοι τῷ πολιτεύματι τῶν Κρητῶν, στους οποίους συγκαταλέγεται και ο Ασκληπιάδης ο Μακεδών. Το ερώτημα αυτό δεν είναι εύκολο να απαντηθεί, δεδομένου ότι, λόγω της αποσπασματικής μορφής της μοναδικής πηγής για το κρητικό πολίτευμα, αρκετά ζητήματα εξακολουθούν να παραμένουν δυσδιάκριτα.

V. Τα μέλη του πολιτεύματος

Έτσι, δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς εάν το πολίτευμα περιελάμβανε αποκλειστικά και μόνο στρατιώτες όλων των κατηγοριών, τακτικούς και μισθοφόρους, ή και ιδιώτες με κοινή εθνική καταγωγή. Εάν δεχθεί κανείς ότι ο χαρακτήρας του πολιτεύματος ήταν καθαρά στρατιωτικός, τότε εξακολουθεί να παραμένει θέμα προς διερεύνηση η σχέση μεταξύ του πολιτεύματος των Κρητών της παπυρικής μαρτυρίας από το Φαγιούμ και του κοινού των Κρητών, τα μέλη του οποίου υπηρετούσαν ως μισθο-

57. Launey 1987, 1071, 1072, Honigman 2003, 67 με σημ. 24. Βλ. επίσης La'da 2002, 172.

58. Πρβλ. Zuckerman 1985-1988, 177: «It is well known, however, that towards the end of the Ptolemaic rule the ethnic composition of army units became mixed. One of the latest *politeumata* from the period before the Roman conquest seems to reflect this process of assimilation...». Βλ. και Honigman 2003, 66-67 με σημ. 24.

59. SB 8.9812=SEG XX 499 (112/1 ή 76/5 π.Χ.). Βλ. σχετικά Zuckerman 1985-1988, 177, Βελισσαροπούλου 1981, 28, Lüderitz 1994, 192-193, Honigman 2003, 66, 67 με σημ. 24.

60. Petropoulou 1985, 31 με σημ. 64. Οι Κρήτες μισθοφόροι ήταν κυρίως τοξότες και η ζήτησή τους ήταν μεγάλη, καθώς φημίζονταν ως η καλύτερη στρατιωτική δύναμη της εποχής. Για την υπηρεσία τους ως μισθοφόρων στους στρατούς των μεγάλων βασιλείων, αλλά και άλλων μικρών και μεγάλων δυνάμεων βλ. Van Effenterre 1968, 173-200.

φόροι στη φρουρά στην Κύπρο⁶¹. Προβληματισμό επίσης προκαλεί η σχέση των μελών του πολιτεύματος και των Κρητών της ἐπιγονῆς που εμφανίζονται σε παπυρικές πηγές⁶². Τέλος, αντικείμενο προβληματισμού εξακολουθεί να αποτελεί η νομική δέση του πολιτεύματος, αλλά και ενός εκάστου των ατόμων που το απάρτιζαν, απέναντι στην κρατική εξουσία, καθώς και η εσωτερική ζωή του πολιτεύματος.

Από το κείμενο της παπυρικής μαρτυρίας δεν καθίσταται σαφές αν το πολίτευμα περιελάμβανε και ιδιώτες μεταξύ των μελών του, και συγκεκριμένα ολόκληρη την κοινότητα των εκπατρισθέντων Κρητών που κατοικούσαν στην ίδια περιοχή⁶³. Αυτό που μπορεί να υποστηρίξει κανείς με σχετική βεβαιότητα είναι ότι στο πολίτευμα των Κρητών, σε μία

61. OGIS 153=SB I. 4225=SEG XXX 1640 (142-131 π. Χ.): Σέλευκον, τὸν σ[υ]γενῇ τοῦ β[ασιλέως, τὸν στρατηγὸν] | καὶ ναύαρχον καὶ ἀρχιερέα, τὸ κο[ινὸν τῶν ὑπ' αὐτὸν] | τασσομένων Κρητῶν ἀρετῆς [ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς] | βασιλέα Πτολεμαῖον καὶ βασίλισσ[αν Κλεοπάτραν τὴν ἀδελφὴν] | καὶ βασίλισσαν Κλεοπάτραν τὴν γ[υναῖκα, θεοὺς Εὐεργέτας,] καὶ τὰ τέκνα καὶ τῆς εἰς τὸ κο[ινὸν εὐεργεσίας] καὶ OGIS 108 (172-146 π. Χ.): Δίκτυ[ν, τὸν στρατηγὸν τῶν ἐν Κύπρῳ τασσομένων] | Κρητῶ[ν, ἡ πόλις τῶν Σαλαμινίων, ἀρετῆς ἔνεκα, ἥς] | διατε[λεῖ ἔχων εἰς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον καὶ τὴν] | βασίλ[ισσαν Κλεοπάτραν, θεοὺς Φιλομήτορας, καὶ] | εὐεργεσίας τῆς εἰς ἑαυτήν].

62. Για τις σχετικές μαρτυρίες βλ. Oates 1963, 31 κ.ε., La'da 2002, 133-134. Αδιευκρίνιστο παραμένει, παρά τις πολλές ερμηνευτικές προσπάθειες, το κοινωνικό και νομικό καθεστώς των ατόμων που εμφανίζονται στις πηγές με τον προσδιοριστικό όρο *Κρῆς τῆς ἐπιγονῆς*. Σύμφωνα με μια άποψη, ο όρος *τῆς ἐπιγονῆς* σε συνάρτηση με ένα εθνικό γενικότερο, εκτός από *Πέρσης*, χρησιμοποιείται για να δηλώσει τους απογόνους κληρούχων στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη από τη βασιλική ιδιοκτησία σε αντάλλαγμα για τη στρατιωτική υπηρεσία που έπρεπε να παρασχεθεί σε περίπτωση ανάγκης. Τα άτομα αυτά, αν και δεν είχαν υπηρετήσει ακόμη τη στρατιωτική τους θητεία, προετοιμάζονταν για τα μελλοντικά στρατιωτικά τους καθήκοντα, αποτελώντας έτσι την εφεδρική δύναμη του στρατεύματος. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο όρος *τῆς ἐπιγονῆς* σε συνάρτηση με ένα εθνικό αναφέρεται στους απογόνους κληρούχων, οι οποίοι ωστόσο δεν είχαν καμία σχέση με τη στρατιωτική υπηρεσία, ήταν ιδιώτες (βλ. σχετικά Lesquier 1911, 52 κ.ε., κυρίως 60 κ.ε., Tcherikover - Fuks 1957, 13, Uebel 1968, 7 κ.ε.) και μάλιστα με συγκεχυμένη εθνική ταυτότητα (Oates 1963, 60 κ.ε., 116 κ.ε.). Με αφετηρία την άποψη ότι ο όρος *τῆς ἐπιγονῆς* αναφέρεται σε ιδιώτες, έχει διατυπωθεί μια ακόμη ενδιαφέρουσα ερμηνεία (Bingen 1978) η οποία, όπως μπορεί να αντιληφθεί κανείς από τα συμφραζόμενα στα οποία εμφανίζεται ο υπό συζήτηση όρος, προσεγγίζει περισσότερο από όλες τις άλλες το ουσιαστικό περιεχόμενό του. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο όρος *τῆς ἐπιγονῆς* αναφέρεται σε ομάδες μεσαζόντων, μεταξύ των κληρούχων και των ατόμων τα οποία ως μισθωτές αναλάμβαναν την καλλιέργεια της γης των κληρούχων στρατιωτών (Bingen 1978, 74-80). Ωστόσο, και αν ακόμη εκλείψει το πρόβλημα της ερμηνείας του όρου *τῆς ἐπιγονῆς*, εξακολουθεί να παραμένει αναπάντητο το ερώτημα αν οι *Κρήτες τῆς ἐπιγονῆς* αποτελούσαν μέλη του κρητικού πολιτεύματος.

63. Πρβλ. Lüderitz 1994, 200 και Honigman 2003, 68.

δεδομένη χρονική στιγμή, προσαρτώνται στρατιώτες με διαφορετική εθνική προέλευση, υπό αδιευκρίνιστο καθεστώς. Σε μια προσπάθεια προσδιορισμού του καθεστώτος αυτού, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο όρος οἱ ἐπικεχωρημένοι τῶι πολιτεύματι τῶν Κρητῶν παραπέμπει στον όρο συμπολιτευόμενοι, που εμφανίζεται σε επιγραφικές πηγές της ελληνιστικής εποχής, για να προσδιορίσει τους ξένους στρατιώτες που προσαρτώνται κατά κάποιον τρόπο σε ένα πολίτευμα⁶⁴ ή ένα κοινόν⁶⁵.

Εκτός από το νομικό καθεστώς, στις πηγές δεν διευκρινίζονται επίσης οι λόγοι της προσχώρησης των πεντακοσίων ανδρών στο κρητικό πολίτευμα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει σε αυτό το σημείο ο παραλληλισμός που επιχειρεί ο Launey μεταξύ τῶν ἐπικεχωρημένων τῶι πολιτεύματι τῶν Κρητῶν, οι οποίοι ήταν πιθανώς μισθοφόροι που εντάχθηκαν στο πολίτευμα για την ενδυνάμωση της στρατιωτικής του ισχύος, και των μισθοφόρων που εγκαθίστανται σε μια πόλη, για να ενισχυθεί ο φθίνων πληθυσμός της με άτομα τα οποία ήταν γνωστά στους πολίτες της και είχαν συμβάλει στη σωτηρία της σε κρίσιμες στιγμές. Σε ορισμένες περιπτώσεις η εξέλιξη αυτή ήταν φυσικό επακόλουθο των σχέσεων που διατηρούσε κατά την ταραγμένη ελληνιστική εποχή μια ελληνική πόλη με έναν από τους ισχυρούς ελληνιστικούς μονάρχες⁶⁶. Σε κάθε περίπτωση,

64. Όπως, για παράδειγμα, στη μαρτυρία SB 2. 6664=SEG 2.871 (163-145 π. Χ.): ὑπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου[υ] | καὶ βασιλίσσης Κλεοπάτρας τῆς | ἀδελφῆς θ[ε]ῶν Φίλομητόρων κα[ι] | τῶν [τέ]κνων αὐτῶν, Διὶ βασιλεῖ | καὶ [τοῖς] ἄλλοις πατρίοις θεοῖς, | Καφισόδωρος Καφισοδώρου | Βοιωτίος ὁ ἀρχισωματοφύλαξ καὶ | στρατηγὸς τοῦ Ξοῖτου καὶ ἱερεὺς τοῦ | πολιτεύματος καὶ οἱ τούτου υἱοὶ | Μητροφάνης κ[αὶ] Π[ι]τολεμαῖος οἱ διάδοχοι | καὶ εἰσαγγελεῖ[ς καὶ οἱ] ἐπισυνηγμένοι | ἐν Ξόει Βοιωτοὶ [καὶ] οἱ σ[υμ]πολιτευόμενοι, ὧν τὰ ὀνόμ[ατα] ἐν τῇ στήλῃ | ἀναγέγραπται, | τὸ τέμενος καὶ τὰ συγκύρ[οντα]. Για τον όρο συμπολιτευόμενοι βλ. Ruppel 1927, 309 κ.ε., Thompson Crawford 1984, 1071 με σημ. 9, Launey 1987, 1066 κ.ε., Lüderitz 1994, 197 σημ. 41, 200 με σημ. 47, 202, Honigman 2003, 68 με σημ. 31.

65. Αναφέρονται ενδεικτικά οι ακόλουθες επιγραφικές μαρτυρίες: Τὸ κοινὸν τῶν ἐν τῇ νήσῳ τασσομένων Ἰώνων καὶ τῶν συνπολιτευομένων: OGIS 145=Mitford 1961, no. 84 (ύστερος 2^{ος} αἰώνας π. Χ.). Τὸ κοινὸν τῶν ἐν Κύπρῳ τασσομένων Θραϊκῶν καὶ τῶν συνπολιτευομένων: OGIS 143 (περί το 121 π. Χ.). Για τον όρο συμπολιτευόμενοι σε σχέση με τα κοινά, βλ. Ruppel 1927, 304, 305 με σημ. 166, 167, Dittenberger 1970, 223 (commentary in OGIS 143), Thompson Crawford 1984, 1071, με σημ. 9, Launey 1987, 1080 κ.ε., Lüderitz 1994, 202 με σημ. 52.

66. Launey 1987, 1071 κ.ε. Από τα παραδείγματα τα οποία παραθέτει ο Launey αξίζει να σημειώσει κανείς εδώ την επιγραφική μαρτυρία (Syll.³ 529) από την αχαϊκή πόλη Δύμη που αναφέρεται στην εγγραφή στον κατάλογο των πολιτών πενήντα δύο ατόμων, πιθανώς μισθοφόρων, με την αναφορά ότι οι ενδιαφερόμενοι ονομάστηκαν πολίτες για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στην πόλη κατά τη διάρκεια του πολέμου και τη συμβολή τους στη σωτηρία της πόλης. Η εγγραφή αυτή μπορεί να παραλληλιστεί με τη μεταγενέστερη κατά δύο χρόνια αντίστοιχη από τη Λάρισα της Θεσσαλίας (Syll.³ 543) και, ενδεχομένως, οφειλόταν όπως και εκείνη σε παρότρυνση του Φι-

η σχέση εξάρτησης μιας πόλης από τον ελληνιστικό μονάρχη είναι χρονικά οριοδητημένη και υπόκειται στις διακυμάνσεις της πολιτικής συγκυρίας. Η επιρροή των ξένων δυνάμεων εναλλασσόταν συχνά, ανάλογα με τη διεθνή συγκυρία, τα δυναστικά προβλήματα στις μοναρχίες ή τη μεταβολή των συνασπισμών⁶⁷. Σε σύγκριση με την πόλη, το πολίτευμα βρίσκεται κατά τον Launey στην ίδια θέση με την πόλη απέναντι στον ελληνιστικό μονάρχη με μόνη διαφορά ότι «le pouvoir royal n' a pas à le ménager, et que la pression de l' autorité centrale sur lui est permanente»⁶⁸.

Η συγκριτική προσέγγιση του Launey δημιουργεί περαιτέρω προβληματισμό και μας εισάγει, κατά λογική ακολουθία, στο επόμενο θέμα της έρευνάς μας, το οποίο είναι η εσωτερική οργάνωση των πολιτευμάτων της πτολεμαϊκής Αιγύπτου, η νομική τους θέση έναντι της πολιτείας και η λειτουργία τους.

VI. Το δεσμικό και νομικό πλαίσιο του πολιτεύματος

Η αφετηρία από την οποία θα ξεκινήσει κανείς την προσέγγιση του θέματος είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνιστικής εποχής, η δημιουργία *συσσωματώσεων*⁶⁹. Στην ελληνιστική εποχή άτομα συνδεόμενα από κοινή καταγωγή, κοινό επάγγελμα, κοινή λατρεία σχημάτιζαν ενώσεις, συλλόγους, λατρευτικούς διάσους, κοινά, συνόδους, που η οργάνωσή τους ακολουθούσε την οργάνωση της πόλης κράτους: ψηφίσματα, αρχές, μέλη, εισφορές, θεότητες, δικαιοδοσία⁷⁰.

Οι λόγοι για τη δημιουργία ποικίλων μορφών *συσσωματώσεων* κατά την ελληνιστική εποχή δεν είναι δύσκολο να προσδιοριστούν. Οι δεσμοί που συνέδεαν τον πολίτη με την πόλη είχαν αποδυναμωθεί. Ο τύπος του υπεύθυνου πολίτη που είχε αναδείξει η ελληνική πόλη κράτος χάνεται μέσα στην ανθρωπίνη μάζα των ελληνιστικών βασιλείων· τα άτομα από συνειδητοί πολίτες μεταβάλλονται τώρα σε ασήμαντες μονάδες που δεν

λίππου του Ε΄ της Μακεδονίας. Βλ. σχετικά Launey 1987, 657 κ.ε., 1071 κ.ε. και Walbank 1993, 89-91, 209-210, 232-234.

67. Launey 1987, 1071-1072.

68. Launey 1987, 1072.

69. Για τις *συσσωματώσεις* βλ. Ziebarth 1896, Poland 1909, San Nicolò 1913-1915, Πανταζόπουλος 1946, Βελισσαροπούλου 1981, 26-28, Lüderitz 1994, 189 κ.ε., Kloppenborg – Wilson 1996.

70. Βελισσαροπούλου 1981, 27. Πρβλ. Seland 1996, 112: «The internal organization of the clubs and associations, especially in the Greek cities, had the polis as its structural model; they had a structured leadership and laws regulating activities, duties, and responsibilities».

έπαιζαν κανένα ρόλο στην πολιτική ζωή και δεν έδειχναν ενδιαφέρον παρά μόνο για τις ατομικές τους υποθέσεις. Από την άλλη μεριά, όπως ήδη αναφέρθηκε, η ευκολία μετακίνησης ανθρώπων και ιδεών, οι εδελούσιοι ή οι βίαιοι εκπατρισμοί ατόμων ή πληθυσμιακών ομάδων, η ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών μέσα στον ενιαίο και σχετικά ειρηνικό οικονομικό χώρο που είχε διαμορφωθεί κατά την εποχή αυτή προκάλεσαν την ανάγκη για τη διαμόρφωση νέων σχημάτων στη θέση παλαιότερων μορφών κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, του *οἴκου*, των *δήμων*, των *φυλῶν*, της *πόλεως*⁷¹.

Ωστόσο, η πρώτη αναγνώριση υπό του θετού δικαίου του δικαιώματος της συσσωματώσεως ανάγεται στην αρχαϊκή εποχή στον *περί σωματείων* νόμο που αποδίδεται στο Σόλωνα. Με τον συγκεκριμένο νόμο αναγνωρίζεται το δικαίωμα προς συσσωμάτωσιν σε κοινωνικές ομάδες, κατηγορίες δημόσιου και ιδιωτικού δικαίου ή ευρύτερη κατηγορία ομάδων· το δικαίωμα αυτό ωστόσο δεν έπρεπε να αντιβαίνει στους κείμενους νόμους, τους υπό της πολιτείας δηλαδή τιθέμενους τυπικούς κανόνες δικαίου (*δημόσια γράμματα*)⁷².

Τις γνώσεις μας σχετικά με την ύπαρξη συσσωματώσεων στο πλαίσιο της πόλης κράτους έρχεται να συμπληρώσει ο Αριστοτέλης ο οποίος υπέταξε στον όρο *κοινωνία* τις κάθε είδους ενώσεις συμπολεμιστών, συνεπαγγελματιών, ομοδρήσκων, θαλασσοπόρων, συνταξιδιωτών⁷³. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποίησε επίσης τον όρο *κοινωνία* για ομάδες τις οποίες δεν προσδιόρισε⁷⁴. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των ενώσεων αυτών ήταν η κοινότητα του σκοπού, συνισταμένη στην προαγωγή των συμφερόντων των μελών που τις αποτελούσαν. Προβαίνοντας στη διάκριση του επιδιωκόμενου σκοπού ο Αριστοτέλης, επισημαίνει ότι, ενώ οι στόχοι στους οποίους απέβλεπε η πόλις, η πολιτική κοινωνία, που είναι

71. Βλ. Wilson 1996, 13 κ. ε. και Kloppenborg 1996, 18: «It might be said that voluntary associations compensated for the demise of importance of the polis by imitating civic structures».

72. Η πρώτη νομική αναφορά στο περί σωματείων νόμο προέρχεται από το Γάιο παραδίδει νόμο που αποδίδεται στο Σόλωνα, Πανδέκται 47, 22, 4: ...ἐὰν δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων (θῦται) ἢ ναῦται ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ διασῶται ἢ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορείαν, ὅ τι ἂν διαδῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα. Βλ. σχετικά Ziebarth 1896, 166 κ.ε., Πανταζόπουλος 1946, 26 κ.ε., Βελισσαροπούλου 1981, 27 με σημ. 15.

73. Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια II60 a 8 κ. ε. Για το απόσπασμα του Αριστοτέλη βλ. Ziebarth 1896, 3 κ.ε., Tod 1932, 77, Πανταζόπουλος 1946, 50 κ.ε. Για το εύρος της έννοιας της λέξης *κοινωνία* στον Αριστοτέλη βλ. Hansen 1998, 88 κ.ε. Σακελλαρίου 1999, 149 κ.ε.

74. Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια II32 b, II33 a 17 κ. ε.

η ανώτερη όλων και περιλαμβάνει όλες τις άλλες⁷⁵, είναι η αυτάρκεια και η ευδαιμονία (εὖ ζῆν) των πολιτών της⁷⁶, οι στόχοι των επιμέρους κοινωνιών, δηλαδή των πολλαπλών και ποικίλων μορφών πολιτικής, δρησκευτικής και κοινωνικής ομαδοποιήσεως και συντροφικότητας, είναι περιορισμένοι: *συμπορεύονται γὰρ ἐπὶ τινι συμφέροντι, καὶ ποριζόμενοί τι τῶν εἰς τὸν βίον*⁷⁷. Οι συσσωματώσεις, γενικότερα, αποτελούσαν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της δομής της πόλης, αλλά και της ζωής των πολιτών, συμβάλλοντας στη δημιουργία δεσμών αλληλεγγύης και συνοχής μεταξύ τους, την εξισορρόπηση αντιτιθέμενων συμφερόντων και την παράλληλη διατήρηση της ετερότητας της κάθε ξεχωριστής ομάδας.

Υπό αυτό το πρίσμα, θα πρέπει να εξετάσει κανείς και τα πολιτεύματα της πτολεμαϊκής Αιγύπτου. Σε ό,τι αφορά το νομοθετικό, οργανωτικό τους πλαίσιο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η νομική φύση των πολιτευμάτων ήταν ανάλογη με εκείνη των σωματείων της αρχαϊκής και κλασικής εποχής⁷⁸. Όπως επισημαίνουν ιστορικοί του δικαίου, τα πολιτεύματα και ο ελληνικός πληθυσμός των πόλεων και της αιγυπτιακής χώρας ζούσαν κάτω από νόμους και έδιμα που απέδιδαν στους τόπους καταγωγής τους, χωρίς όμως να τους αναγνωρίζονται ουσιαστικές νομοθετικές εξουσίες, στα στενά όρια που είχε διαμορφώσει η βασιλική νομοθεσία⁷⁹.

Στο πλαίσιο της σχετικής αυτονομίας που απολάμβαναν τα πολιτεύματα της πτολεμαϊκής Αιγύπτου είχαν δικαίωμα εκλογής των διοικούντων οργάνων. Στην υπό εξέταση παπυρική μαρτυρία αναφέρονται τα ονόμα-

75. Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια 1160 a 28: *πᾶσαι δὴ φαίνονται αἱ κοινωνίαι μόρια τῆς πολιτικῆς εἶναι*.

76. Αριστοτέλης, Πολιτικά 1252 a 1 κ.ε., 1252 b 15 κ.ε.

77. Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια 1160 a 8 κ. ε.

78. Βλ. σχετικά Πανταζόπουλος 1946, 49 κ.ε. και 85 κ. ε. (όπου γίνεται λόγος περί της αυτονομίας ως πηγής του αρχαίου σωματειακού δικαίου).

79. Σύμφωνα με μια άποψη που διατυπώθηκε αρχικά από τον Schubart 1910, 41-71 και υιοθετήθηκε από πολλούς γερμανούς ιστορικούς και παπυρολόγους οι πολιτικοί νόμοι που αναφέρονται σε παπυρολογικά και επιγραφικά κείμενα αποτελούν έκφραση της νομοθετικής αυτονομίας των τριών ελληνικών πόλεων της Αιγύπτου, και, κατ' επέκταση, των πολιτευμάτων. Κριτική στην άποψη αυτή έχει γίνει από τον Modrzejewski: Modrzejewski 1966, 125-173. Βλ. επίσης Βελισσαροπούλου 1981, 27 με σημ. 13. Πρβλ. προσέτι Tcherikover – Fuks 1957, 6 και Kasher 1985, 30 κ. ε., 32: «It must logically be concluded that their autonomy was extremely limited, for otherwise it would have been impossible to avoid judicial confusion, which indeed imperial legislation sought to prevent. Most probably the autonomy was restricted to the narrow areas where the ethnic groups differed, such as religion, matrimony, and national customs». Για το πρόβλημα των πηγών δικαίου στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο γενικότερα βλ. Modrzejewski 1966, 125-173, Wolff 1966, 67-77, Βελισσαροπούλου 1981, 66-81, Méléze-Modrzejewski 1995, 1-19, Méléze-Modrzejewski 2005, 343-354, Rupprecht 2005, 328-342.

τα των δύο εκλεγμένων αξιωματούχων του κρητικού πολιτεύματος, από τα οποία το ένα, ο *Σῶσος*, είναι τυπικό κρητικό όνομα⁸⁰. Οι αξιωματούχοι του κρητικού πολιτεύματος εμφανίζονται επιφορτισμένοι με διοικητικά καθήκοντα, που αφορούν και όσους έχουν ενταχθεί συμπληρωματικά στο πολίτευμα⁸¹. Στις μαρτυρίες που αναφέρονται στα λοιπά εθνικά πολιτεύματα της πτολεμαϊκής Αιγύπτου, για τα οποία έγινε λόγος ανωτέρω, δεν απαντούν ανάλογοι αξιωματούχοι. Σε δύο μόνο περιπτώσεις γίνεται αναφορά στους ιερείς του πολιτεύματος⁸².

Η σχετική αυτονομία που απολάμβαναν τα πολιτεύματα της πτολεμαϊκής Αιγύπτου βρίσκεται στο επίκεντρο της γενικότερης συζήτησης σχετικά με τη φύση των πολιτευμάτων και έδωσε το ερέθισμα για σύγκριση των πολιτευμάτων με τα κοινά. Τα κοινά ήταν σωματεία, ενώσεις ατόμων με κοινή εθνική προέλευση, που υπηρετούσαν μαζί ως στρατιώτες στο ίδιο μέρος κάτω από τον ίδιο διοικητή⁸³. Εδώ θα αναφερθούμε μόνο στις σωζόμενες μαρτυρίες για κοινά που προέρχονται από την Κύπρο, όπου υπηρετούσαν πολλοί ξένοι στρατιώτες στο στρατό των Πτολεμαίων⁸⁴. Τα κοινά που απαντούν στην Κύπρο είχαν διαμορφωθεί κυρίως από άτομα που είχαν κοινή εθνική προέλευση με τα μέλη των πολιτευμάτων στην πτολεμαϊκή Αίγυπτο, ενώ η εμφάνισή τους φαίνεται να συμπίπτει χρονικά με την ανάπτυξη των πολιτευμάτων⁸⁵.

80. Βλ. Launey 1987, 1166.

81. Πρβλ. Zuckerman 1985-1988, 177: «There is no reason to doubt the Cretan character of the *politeuma* even though its officials were put to use by the state keeping record of the military settlers of non-Cretan origin».

82. SB 2.6664 = SEG 2. 871 (163-145 π.Χ.) και SB 5.7875 = OGIS 658 (2^{ος} αι. π.Χ.). Βλ. σχετικά Lüderitz 1994, 200. Για τους *άρχοντες* ή *πολιτάρχες* του πολιτεύματος των Ιουδαίων της Ηρακλεόπολης, βλ. Honigman 2003, 62 και 94.

83. Για τα κοινά και τις ενώσεις στρατιωτών, γενικότερα, κατά την ελληνιστική εποχή βλ. San Nicolò 1913, 198-206, Thompson Crawford 1984, 1069-1075, Launey 1987, 1001-1036, Lüderitz 1994, 200-204, Chaniotis 2005, 93-96, 101 (όπου πηγές και σχετική βιβλιογραφία).

84. Τò κοινὸν τῶν τασσομένων Κρητῶν: OGIS 153 (142-131 π. Χ.). Πρβλ. OGIS 108 (2^{ος} αιώνας π. Χ.). Τò κοινὸν τῶν τῶν ἐν τῇ νήσῳ τασσομένων Λυκίων: OGIS 147=Mitford 1961, no. 76 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· OGIS 162=Mitford 1961, no. 80 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· Mitford 1961, no. 79 και 81 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· OGIS 146=Mitford 1961, no. 77 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.). Τò κοινὸν τῶν ἐν τῇ νήσῳ τασσομένων Ἰώνων καὶ τῶν συνπολιτευομένων: OGIS 145=Mitford 1961, no. 84 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.). Τò κοινὸν τῶν ἐν Κύπρῳ τασσομένων Θραικῶν καὶ τῶν συμπολιτευομένων: OGIS 143 (περί το 121 π. Χ.). Τò κοινὸν τῶν ἐν Κύπρῳ τασσομένων Κιλικίων: OGIS 157=Mitford 1961, no. 83 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· OGIS 148 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· Mitford 1961, no. 91 (ύστερος 2^{ος} αιώνας π. Χ.)· βλ. επίσης Mitford 1961, no. 71 (142-131 π. Χ.).

85. Launey 1987, 1032: «Les plus nombreuses associations ethniques désignées

Στο πλαίσιο της εσωτερικής τους λειτουργίας τα κοινά έχουν συνδεθεί με την έκδοση τιμητικών ψηφισμάτων για αξιωματούχους και πλήθος αφιερωματικών επιγραφών από στρατιώτες που υπηρετούσαν μαζί και αντιμετώπιζαν τους ίδιους κινδύνους⁸⁶. Έτσι, για παράδειγμα, τὸ κοινὸν τῶν Κρητῶν, και συγκεκριμένα των Κρητῶν μισθοφόρων που υπηρετούσαν στην περιοχή της Σαλαμίνας της Κύπρου, τιμά περί το 143/2 π.Χ. τον Σέλευκο, τον συγγενή του βασιλιά Πτολεμαίου Η΄ Ευεργέτου Β΄, στρατηγό, ναύαρχο και αρχιερέα και κυβερνήτη του νησιού για τις ευεργεσίες του προς αυτό, το κοινόν⁸⁷. Ανάλογες μαρτυρίες σώζονται από τὸ κοινὸν τῶν ἐν τῇ νήσῳ τασσομένων Κιλίκων⁸⁸ και από τὸ κοινὸν τῶν ἐν τῇ νήσῳ τασσομένων Λυκίων⁸⁹. Εξ ὧν μπορεί να αντιληφθεί κανείς, οι ενώσεις αυτές διαμόρφωναν το κατάλληλο κοινωνικό πλαίσιο για τα μέλη τους στην ξένη γη, εντός του οποίου μπορούσαν να εκπληρώσουν τις δραστησκευτικές τους υποχρεώσεις⁹⁰, απονέμοντας τιμές στους θεούς του τόπου καταγωγής τους ή του τόπου εγκατάστασής τους. Παράλληλα ή-

sous le nom de *koïna*, et non de *politeumata*, se recontrent dans l'île de Chypre; ils sont peut-être issus, par éclatement, du *koinon* plus ancien qui groupait toutes les forces militaires de l'île. Ils datent tous de la deuxième moitié du IIe siècle». Πρβλ. Mitford 1961, no. 76, p. 29: «...The military κοινὰ are confined to the reign of Euergetes II and to the outset of his successor's». Για την οργάνωση των μισθοφορικών στρατευμάτων που υπηρετούσαν στο στρατό των Πτολεμαίων στην Κύπρο και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκαν τα κοινά βλ. Bagnall 1976, 49 κ.ε.

86. Chaniotis 2005, 94, Wilson 1996, 14: «The reasons why people found associations attractive were doubtless many, but we should never underestimate the basic and instinctive desire of most people to socialize with those with whom they share things in common –devotion to a deity, a trade, or skill, a similar background, or even just a love of eating and drinking in good company».

87. OGIS 153 =SB I. 4225=SEG XXX 1640, (142-131 π. Χ.). Πρβλ. OGIS 108 (172-146 π. Χ.).

88. OGIS 148 (114-107 π. Χ.). Πρβλ. OGIS 157= Mitford 1961, no. 83 (123-118 π.Χ.).

89. OGIS 146.

90. Δεδομένου ότι η δρασκεία διαπερνούσε εις βάθος όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της πόλεως, η πλειονότητα των ανθρωπίνων πράξεων και μάλιστα όλων των ομαδικών πράξεων της κοινότητας των πολιτών είχαν δρασκευτική διάσταση, βλ. σχετικά Bruit Zaidman – Schmitt Pantel 2004, 11 κ. ε. Υπό αυτήν την έννοια, δεν είναι τυχαίο ότι και οι συσσωματώσεις διατηρούν, όχι απλά από λόγους παράδοσης, ένα τέτοιο χαρακτήρα και έχουν δρασκευτική βάση. Πρβλ. Thompson Crawford 1984, 1074: «These *koïna* and the *politeumata* of Egypt gave identity to an ethnic military group tied, through cult and culture, with other members of the same community to the state which it served» και Bowman – Rathbone 1992, 109: «Although 'associations' called *politeumata* and *koïna* are found in the towns and villages, they were religious and cultural groupings, capable of attracting the patronage of powerful individuals but with no official role».

ταν, όπως και οι ποικίλες άλλες συσσωματώσεις της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, χώροι υψηλής κοινωνικότητας που διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία και την παγίωση κοινωνικών δεσμών, σχέσεων φιλίας και αλληλεγγύης μεταξύ των μελών τους.

Διερευνώντας τη σχέση πολιτευμάτων και κοινῶν, ορισμένοι μελετητές διακρίνουν τα κοινά, ως κατηγορίες ιδιωτικού δικαίου, από τα πολιτεύματα, τα οποία εκλαμβάνουν ως κατηγορίες δημόσιου δικαίου⁹¹. Συμβάλλοντας στον γενικότερο προβληματισμό στο θέμα αυτό, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, ότι, εκτός από το όνομα, δεν θα πρέπει να υπήρχαν σημαντικές διαφορές στην εσωτερική οργάνωση και τη λειτουργία των δύο αυτών μορφών συσσωματώσεων⁹². Πρόκειται, από ό,τι φαίνεται, και στις δύο περιπτώσεις, για ψευδο-πολιτικές εκδηλώσεις, –ως τέτοιες θα μπορούσαν να αναφερθούν ο σχηματισμός πολιτευμάτων, συλλόγων, στρατιωτικών αποικιών, ή η λειτουργία γυμνασίων– των οποίων η ύπαρξη και η οργάνωση δεν θα ήταν δυνατές αν δεν είχε προηγηθεί το πρότυπο της πόλης κράτους⁹³. Κοινά και πολιτεύματα ήταν ενώσεις στρατιωτών-μισθοφόρων με κοινή εθνική προέλευση, που, παρά τη σχετική αυτονο-

91. Perdrizet 1899, 47, Ruppel 1927, 305 κ. ε.: «Es bleibt noch die Frage offen, ob die Politeumata als privat-rechtliche oder öffentlich-rechtliche Körperschaften anzusehen sind. Da die Politeumata der Juden und der Kreter keine bloßen Privatvereine sind, sondern eine hervorragende Bedeutung im Staatswesen haben, neige ich mehr zu den staatsrechtlichen Auffassung...Dagegen besitzen die landmannschaftlichen Kriegervereine (κοινά), die man ja nicht als π. Bezeichnen darf, keine Bedeutung für dienstliche Angelegenheiten» και Ruppel 1927, 454: «πολίτευμα = Landsmannschaft läßt sich mit Sicherheit nur in den Randgebieten hellenischer Kultur nachweisen und ist dabei von privatrechtlichen Militävereinen (κοινά) und sonstigen Vereinigungen (σύνοδοι) sowie von landschaftlichen Bündeln (z. B. κοινόν Λυκίων) zu unterscheiden...».

92. Πρβλ. Zuckerman 1985-1988, 174 κ.ε., 180: «This peculiar phenomenon of the Hellenistic mentality explains why the “staatrechtliche Termin” *politeuma* was applied to private associations, which only by the force of imagination of certain scholars were transformed into autonomous civic bodies». Thompson Crawford 1984, 1073-1074, Lüderitz 1994, 200-202. Πρβλ. Launey 1987, 1080 κ.ε.

93. Βελισσαροπούλου 1981, 16 με σημ. 25. Υπό αυτήν την έννοια θα μπορούσε ενδεχομένως να ερμηνευθεί και η άποψη που διατυπώνει η Smallwood 1976, 225: «A *politeuma* was a recognized, formally constituted corporation of aliens enjoying the right of domicile in a foreign city and forming a separate, semiautonomous civic body, a city within the city...». Θα μπορούσε προσέτι, στο σημείο αυτό, ακολουθώντας τον εύστοχο συλλογισμό της Thompson Crawford 1984, 1075, να ανατρέξει κανείς σε πρωιμότερες εποχές, και συγκεκριμένα στην κλασική εποχή τη χρονική περίοδο της αθηναϊκής εκστρατείας στη Σικελία. Ο Νικίας μιλώντας στα λείψανα του ηττημένου αθηναϊκού στρατού στη Σικελία το 413 π. Χ. τους παραλληλίζει με πολιτεία (Θουκυδίδου, Ιστοριών VII 77, 4): λογίζεσθε δὲ ὅτι αὐτοί τε πόλις εὐδύς ἐστε ὅποι ἂν καδέζησθε....

μία στη διοίκηση και στην οργάνωσή τους, την ιδιαίτερη, έστω και υποτυπώδη, διοικητική δομή, τη συνείδηση της κοινής υπόστασης και των ιδιαίτερων κοινών σκοπών τους, δεν είχαν περιβληθεί το ένδυμα νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου⁹⁴. Η σύσταση των πολιτευμάτων και των κοινών αποσκοπούσε κυρίως στο να διαμορφωθεί το κατάλληλο δεσμικό πλαίσιο για την ενσωμάτωση και ένταξη των στρατιωτών-αποίκων στη νέα τους πατρίδα⁹⁵. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί, η ύπαρξη ενός πολιτεύματος μαρτυρεί ότι τα μέλη του είχαν χάσει πλέον την ιδιότητα του πολίτη της χώρας καταγωγής τους ή η ιδιότητα αυτή είχε αλλοιωθεί ριζικά, και, ως εκ τούτου, είχε προκύψει η ανάγκη να βρεθεί ένα ενδιαμέσο σχήμα, που θα τους διέκρινε από τους γηγενείς κατοίκους⁹⁶. Παράλληλα, οι ενώσεις αυτές είχαν ως στόχο τη σφυρηλάτηση της ενότητας και της αλληλεγγύης με κριτήριο την κίνηση προς το ξένο, το άλλο, και κατά συνέπεια συνέτειναν στη διατήρηση και ανάδειξη, ως έναν βαθμό, των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων ή μεταξύ των ξένων στρατιωτών και των αυτοχθόνων⁹⁷.

94. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι ούτε στον προαναφερθέντα νόμο του Σόλωνος δεν γίνεται από νομικής απόψεως διάκριση μεταξύ σωματείων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου. Στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο, γενικότερα, οι όροι *σωματείο* ή *σύλλογος* δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου είναι τελείως συμβατικοί και μπορούν να διακριθούν μεταξύ τους μόνο με την αναγωγή αυτών στη σύγχρονη έννοια περί δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου: Πανταζόπουλος 1946, 49 με σημ. 31. Πρβλ. Πανταζόπουλος 1946, 50 σημ. 33 και Hansen 1998, 88, όπου αναφορικά με τη διάκριση μεταξύ δημοσίου (*δημόσιον*) και ιδιωτικού (*ιδιον*) στην αρχαία ελληνική κοινωνία επισημαίνεται: «It is true that the public sphere is mostly associated with the polis, but the private sphere is often a social sphere without any emphasis on the individual: family life, business, industry and many types of social or religious association belonged in the private and not in the public sphere».

95. Η Thompson Crawford εμμένει στην κοινωνική διάσταση της λειτουργίας των πολιτευμάτων (Thompson Crawford 1984, 1073 με σημ. 22): «To look here for political activity would be misguided, and past concentration on the political sense of the term *politeuma* has, in my view, obscured its very social importance» και Thompson Crawford 1984, 1075: «The first generation of Ptolemaic troops had been transformed from mercenaries to a regular army by settlement as cleruchs on the land. In the second century the status of *politeuma* gave immigrant mercenaries a sense of identity and a reason for remaining in their new home».

96. Βελισσαροπούλου 1981, 27-28.

97. Πρβλ. Honigman 2003, 100 κ.ε. Η Honigman ακολουθώντας τη δέση του Barth ότι «ethnic boundaries are social, not territorial» επισημαίνει (Honigman 2003, 101): «The existence of a *politeuma*, wherever it existed, must have played a role in the maintenance of the ethnic boundaries». Πρβλ. επίσης Modrzejewski 1966, 148: «C'est (: le port de l'ethnique)...la marque distinctive qui permet aux conquérants d'affirmer leur sentiment de supériorité à l'égard de la population autochtone, privée d'ethniques et différenciée par la seule indication du domicile».

Η διατήρηση του εθνικού ονόματος στα πολιτεύματα και τα κοινά αποτυπώνει ενδεχομένως την ελπίδα για μελλοντική επιστροφή των μελών τους στη γενέτειρα. Σε σύγκριση με τον αποικισμό της αρχαϊκής εποχής όπου η αποδημία σηματοδοτούσε οριστική απομάκρυνση από τη γενέθλιο γη, στην περίπτωση των μετοικεσιών κατά την ελληνιστική εποχή η ελπίδα ή οι αυταπάτες για επιστροφή στη μακρινή πατρίδα παρέμειναν πάντοτε ισχυρές⁹⁸. Αν και οι μετακινήσεις κατά τη ελληνιστική περίοδο διαμόρφωσαν νέες συνθήκες ζωής και προκάλεσαν το άνοιγμα των συνόρων και την απελευθέρωση του ατόμου από τα δεσμά του εθνικού κράτους, υπήρχε πάντα μια πατρίδα εκτός του τόπου διαμονής στην οποία ο μετανάστης ήθελε να επιστρέφει, έστω αν και αν δεν σκόπευε σε μόνιμη επανεγκατάσταση σε αυτή. Θα μπορούσε, κατά αναλογία προς το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης, να παραλληλίσει κανείς τους αποδημούντες στην αρχαιότητα με τους σύγχρονους έλληνες μετανάστες οι οποίοι, αν και τράβηξαν τον πικρό δρόμο του ξενιτεμού σε μακρινές ηπείρους, συντηρούσαν έντονα τη μνήμη των τόπων από τους οποίους κατάγονταν. Στις περισσότερες περιπτώσεις ωστόσο η ανάμνηση αυτή είχε περισσότερο συναισθηματική αξία και εξασθενούσε συνεχώς έναντι της νέας κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας που είχε διαμορφωθεί στους νέους τόπους εγκατάστασής τους.

98. Πρβλ. Chaniotis 2004, 494: «In Egypt, the families of military settlers kept the original designation of ethnic origin or citizenship generations after the original settlement, even though they did not retain any contact with their city of origin, in fact even though their city of origin had ceased to exist».

Πηγές

Πάπυροι – Επιγραφές

Συντομογραφίες

- BGU:** *Ägyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin, Griechische Urkunden*, Berlin 1863-
- Mitteis, Chrestomathie:** L. Mitteis – U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, I Band: Historischer Teil, 2 Hälfte: Chrestomathie, Leipzig, 1912.
- OGIS:** W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, Leipzig, 1903-1905.
- P. Hamb.:** P. M. Meyer, *Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Staats- und Universitätsbibliothek*, Leipzig – Berlin, 1911-1924.
- P. Tebt.:** B. P. Grenfell - A. S. Hunt - J. G. Smyly, *The Tebtunis Papyri*, Volume I, Part I, London 1902· A. S. Hunt - J. G. Smyly, with assistance B. P. Grenfell - E. Lobel - M. Rostovtzeff, *The Tebtunis Papyri*, Volume III, Part I, London 1933.
- SB:** F. Preisigke, F. Bilabel, E. Kiessling, *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten*, Berlin 1915-
- SEG:** *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden 1923-
- Syll³:** W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig 1915-1924 (third edition).

Βιβλιογραφία

Bagnall, R.S.

1976: *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt*, Leiden.

Βελισσαροπούλου, Ι. Π.

1981: *Αλεξανδρινοί Νόμοι. Πολιτική Αυτονομία και Νομική Αυτοτέλεια της Πτολεμαϊκής Αλεξάνδρειας*, Αθήνα – Κομοτηνή.

Bingen, J.

1978: The Third-Century B.C. Land Leases from Tholthis, *Illinois Classical Studies*, III, 74-80.

Bowman, A. K. – Rathbone, D.

1992: Cities and Administration in Roman Egypt, *Journal of Roman Studies*, 82, 107-127.

Bruit Zaidman, L. – Schmitt Pantel, P.

2004: *Η δρασηκεία στις ελληνικές πόλεις της κλασικής εποχής*, μτφρ. Κ. Μπούρας, Αθήνα.

Chaniotis, A.

1996: *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart.

1999: Milking the Mountains. Economic Activities on the Cretan Uplands in the Classical and Hellenistic Period, στο: A. Chaniotis (εκδ.), *From Minoan Farmers to Roman Traders, Sidelights on the Economy of Ancient Crete*, Stuttgart, 181-200.

2002: Foreign Soldiers – Native girls? Constructing and Crossing Boundaries in Hellenistic Cities with Foreign Garrisons, στο: A. Chaniotis - P. Ducrey (εκδ.), *Army and Power in the Ancient world*, Stuttgart, 99-113.

2004: Mobility of Persons during the Hellenistic Wars: State Control and Personal Relations, στο: C. Moatti (εκδ.), *La mobilité des personnes en Méditerranée, de l' Antiquité à l' époque moderne. II. La mobilité négociée. Procédures de contrôle et documents d' identification*, Rome, 481-500.

2005: *War in the Hellenistic world: a social and cultural history*, Oxford.

2006: Die hellenistischen Kriege als Ursache von Migration: Das Beispiel Kreta, στο: E. Olshausen - H. Sonnabend (εκδ.), *Troianer sind wir gewesen - Migrationen in der antiken Welt*. Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums 8, 2002 (*Geographica Historica*, 21.), Stuttgart, 98-103.

Clarysse, W. – Thompson, D. J.

2006: *Counting the people in Hellenistic Egypt. Volume 2: Historical Studies*, New York: Cambridge University Press.

Cowey, J. M. S. – Maresch, K. (εκδ.)

2001: *Urkunden des Politeuma der Juden von Herakleopolis (144/3-133/2 v. Chr.) (P. Polit. Iud.)*, Wiesbaden.

Gehrke, H.-J.

2000: *Ιστορία του Ελληνιστικού Κόσμου*, μτφρ. Α. Χανιώτης, Αθήνα.

Goudriaan, K.

1988: *Ethnicity in Ptolemaic Egypt*, Amsterdam.

Hansen, M. H.

1998: *Polis and City-State. An Ancient Concept and its Modern Equivalent*. Symposium, 9 January 1998. Acts of the Copenhagen Polis Centre Vol. 5 = The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, *Historisk - Filosofiske Meddelelser*, 76. Copenhagen: Munksgaard.

Heichelheim, F.

1925: *Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich*, Leipzig.

Heinen, H.

2003: *Geschichte des Hellenismus. Von Alexander bis Kleopatra*, München.

Hölbl, G.

1994: *Geschichte des Ptolemäerreichs*, Darmstadt.

Honigman, S.

2003: Politeumata and Ethnicity in Ptolemaic and Roman Egypt, *Ancient Society*, 33, 61-102.

Kasher, A.

1985: *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt: The Struggle for Equal Rights*, (Texte und Studien zum antiken Judentum, 7), Tübingen.

Kloppenborg, J. S. – Wilson, S. G. (εκδ.)

1996: *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, London – New York.

Kloppenborg, J. S.

1996: Collegia and Thiasoi. Issues in Function, Taxonomy and Membership, στο: J. S. Kloppenborg - S. G. Wilson (εκδ.), *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, London – New York, 16-30.

Kornemann, E.

1924: RE Suppl. 4, 914-941, s. v. Κοινόν

Kramer, B.

1991: *Das Vertagsregister von Theogenis (P. Vindob. G 40618)*, Wien (=CPR XVIII).

Kuhs, Cl.

1996: *Das Dorf Samareia im griechisch-römischen Ägypten. Eine papyrologische Untersuchung* (Magisterarbeit), Heidelberg, (διαθέσιμο σε μορφή αρχείου pdf στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/1999/479/pdf/samareia.pdf>).

La'da, C. A.

2002: *Foreign Ethnics in Hellenistic Egypt (Prosopographia Ptolemaica X=Studia Hellenistica, 38)*, Leuven.

Launey, M.

1987: *Recherches sur les armées hellénistiques*, addenda et mise à jour en postface par Y. Garlan - Ph. Gauthier - Cl. Orrieux, Paris.

Lesquier, J.

1911: *Institutions militaires de l'Égypte sous les lagides*, Paris.

Lüderitz, G.

1994: What is the Politeuma?, στο: J. W. van Henten - P. W. van der Horst (εκδ.), *Studies in Early Jewish Epigraphy (Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums, 21)*, Leiden-New York-Köln.

Macridy, Th.

1904: À travers les nécropoles sidoniennes, *Revue Biblique*, 13 (n. s. 1), 547-572.

Mélèze-Modrzejewski, J.

1984: Dryton le Crétois et sa famille ou Les mariages mixtes dans l'Égypte hellénistique, στο: *Aux origines de l'hellénisme. La Crète et la Grèce. Hommage à Henri Van Effenterre*, Paris, 353-376.

1995: Law and Justice in Ptolemaic Egypt, στο: M. J. Geller - H. Mahler (εκδ.) in collaboration with A. D. E. Lewis, *Legal Documents of the Hellenistic World*. Papers from a Seminar arranged by the Institute of Classical Studies, the Institute of Jewish Studies and the Warburg Institute, University of London, February to May 1986, London, 1-19.

2005: Greek law in the Hellenistic Period: Family and Marriage, στο: M. Gagarin - D. Cohen (εκδ.), *The Cambridge Companion to ancient Greek Law*, New York, 343-354.

Modrzejewski, J.

1966: La règle de droit dans l'Égypte Ptolémaïque, État des questions et perspectives de recherches, στο: *Essays in Honor of C. Brandford Welles*, New Haven, Connecticut, 125-173.

Mitford, T. B.

1961: The Hellenistic Inscriptions of Old Paphos, *ABSA*, 56, 1-41.

Mitteis, L. – Wilcken, U.

1912: *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, I Band: Historischer Teil, 2 Hälfte: Chrestomathie, Leipzig.

Oates, J. F.

1963: The Status Designation: Πέρσης, τῆς ἐπιγονῆς, *Yale Classical Studies* 18, 5-129.

Πανταζόπουλος, Ν.

1946: *Αἱ ἐλληνικαὶ "κοινωνίαι": Προλεγόμενα εἰς τὸ ἀττικὸν σωματειακὸν δίκαιον*, Αθήναι.

Perdrizet, P.

1899: Syriaka, part 2, *Revue archéologique*, 42-48.

Petropoulou, A.

1985: *Beiträge zur Wirtschafts-und Gesellschaftsgeschichte Kretas in hellenistischer Zeit*, Frankfurt.

Poland, F.

1909: *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig.

Pucci Ben Zeev, M.

2003: *Josephus's Ambiguities: His Comments on Cited Documents*, SBL Josephus Seminar, 2003 SBL Session Papers On-line (διαθέσιμο σε μορφή αρχείου pdf στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.josephus.yorku.ca/pdf/ben-zeev2003.pdf>).

Rostovtzeff, M.

1941: *The social and economic History of the Hellenistic World*, 3 vols., Oxford.

Ruppel, W.

1927: Politeuma: Bedeutungsgeschichte eines staatsrechtlichen Terminus, Parts 1, 2, *Philologus*, 82 (n.s.36), 268-312, 433-454.

Rupprecht, H. – A.

2005: Greek Law in Foreign Surroundings: Continuity and Development, στο: M. Gagarin - D. Cohen (εκδ.), *The Cambridge Companion to ancient Greek Law*, New York, 328-342.

Σακελλαρίου, Μ. Β.

1999: *Πόλις. Ένας τύπος αρχαίου ελληνικού κράτους*, μτφρ. Δ. Κοκκώνης, Αθήνα.

San Nikolò, M.

1913-1915: *Aegyptisches Vereinwesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer*, München.

Schubart, W.

1910: Spuren politischer Autonomie in Aegypten unter den Ptolemäern, *Klio*, 10, 41-71.

Seland, T.

1996: Philo and the clubs and associations of Alexandria, στο: J. S. Kloppenborg – S. G. Wilson (εκδ.), *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, London – New York.

Smallwood, M. E.

1976: *The Jews under Roman Rule from Pompey to Diocletian*, Studies in Judaism in Late Antiquity, v. 20, Leiden.

Tcherikover, V. A. – Fuks, A. (εκδ.)

1957: *Corpus Papyrorum Judaicarum (CPJ)*, v. I, Cambridge – Massachusetts.

Thompson Crawford, D. J.

1984: The Idumaeans of Memphis and the Ptolemaic politeumata, *Atti del XVII congresso internazionale di papirologia*, v. 3, 1069-1075.

Thompson, D. J.

2001: Hellenistic Hellenes: The Case of Ptolemaic Egypt, στο: I. Malkin (εκδ.), *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*, Harvard, 301-322.

Tod, M. N.

1932: *Sidelights on Greek History*, Oxford.

Uebel, F.

1968: *Die Kleruchen Aegyptens unter den ersten sechs Ptolemäern*, Berlin.

Van Effenterre, H.

1968: *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, Paris.

Walbank, F. W.

1993: *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη.

Will, E.

2003: *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*, Paris.

Willetts, R. F.

1955: *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London.

Wilson, S. G. - Kloppenborg, J. S. (εκδ.)

1996: *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, London – New York.

Wilson, S. G.

1996: Voluntary associations. An overview, στο: J. S. Kloppenborg - S. G. Wilson (εκδ.), *Voluntary associations in the Graeco-Roman world*, London – New York, 1-15.

Wolff, H. J.

1966: Law in Ptolemaic Egypt, στο: *Essays in Honor of C. Brandford Welles*, New Haven, Connecticut, 67-77.

Ziebarth, E.

1896: *Das griechische Vereinwesen*, Leipzig.

1952: RE XXI 2, 1401-1402, s. v. Πολίτευμα.

Zuckerman, C.

1985-1988: Hellenistic Politeumata and the Jews: A reconsideration, Review of *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt: The struggle for equal rights*, by Aryeh Kasher, *Scripta classica Israelica: Yearbook of the Israel Society for the Promotion of Classical Studies*, 8/9, 1985-1988, 171-185.

SUMMARY

C. MANDALAKI, *The Cretan politeuma in Hellenistic Egypt*

The object of the present study is the *politeuma* of the Cretans during Ptolemaic Egypt as reported in the papyric testimony P. Tebt. 32=Mitteis – Wilcken 1912, I (2), no. 448 (145 B.C.;). Aspects that are specifically examined are the historic background and the conditions that shaped the Cretan *politeuma*, its particular character, members, organizational and institutional frame and, finally, the purposes it served.

A researchive approach of the problem is attempted through the revaluation and critical review of relative sources in view of the recent conclusions of contemporary research to the *politeumata* in Ptolemaic Egypt. In the frame of our study, that has the Cretan *politeuma* as starting point, we consolidate the dominant view that the *politeumata* were pseudo-political unions of soldiers -mercenaries of common national origin and were characterised by a particular, if only rudimental administrative structure and were relatively autonomous within the narrow limits permitted by the Royal legislation.

The introduction of *politeumata* aimed mainly in shaping the suitable institutional frame for the integration of soldiers-settler in their new homelands and adaptation to the new conditions of life. At the same time, these unions aimed at forging a unity and solidarity against the foreign, “the other” and in consequence, contributed to maintaining and up to a point highlighting, the bisector lines between ethnic minorities or between foreign soldiers and natives.